

cyjne. Przez porównanie i relację z przeszłymi doświadczeniami, bezpośrednimi lub pośrednimi, przypisywane są określone skojarzenia – *znaczenia asocjacyjne*. W procesie doświadczania i poznawania specyfiki krajobrazu istotną rolę odgrywają charakterystyczne elementy, naturalne i kulturowe, które często mają znaczenie symboliczne – *genius loci* – budujące emocjonalną więź z krajobrazem, poczucie swojskości i zakorzenienia.¹¹ Atrakcyjność krajobrazu, jego scenerii, wpływa na zachowania i preferencje przestrzenne, zarówno indywidualne jak i społeczne.

Streszczenie: Dla zapewnienia odpowiedniego planowania i zarządzania wsią konieczne jest ustalenie i zrozumienie wartości krajobrazowych, które definiują tożsamość kulturową danego obszaru. Zakłada to zdolność do interpretowania krajobrazu (czytania krajobrazu). Metoda wypracowana i stosowana przez autorkę opiera się na następującej sekwencji: historia krajobrazu (pochodzenie, kontekst, procesy, dynamika) – struktura krajobrazu (elementy, modele i relacje przestrzenne) – percepcja krajobrazu (tożsamość, emocje, znaczenie). Bardzo istotny dla poszczególnych poziomów percepcji jest zakres analizy, jak również metoda zapisu.

Słowa kluczowe: krajobraz wiejski, interpretacja krajobrazu, percepcja krajobrazu.

Abstract: *In order to ensure proper rural planning and management, it is necessary to identify and understand landscape values, which define cultural identity of a given area. This implies the ability to interpret landscape (the landscape reading). The method worked out and applied by the author is based on the following sequence: landscape history (origin, context, processes, dynamics) – landscape structure (elements, spatial patterns and relations) – landscape perception (identity, emotions, meaning). For particular levels of interpretation, the range of analysis, as well as the method of record, are very essential.*

Key words: *rural landscape, landscape interpretation, landscape perception.*

² Vos W., *Future Landscapes: Between the devil and the deep blue sea*, [w:] *Landscape – Our Home; Lebensraum Landschaft* (ed. Bas Pedrolí), Indigo, Zeist, Freies Geistesleben, Stuttgart 2000.

³ Lorzing H., *The nature of landscape. A personal Quest*. 010 Publishers, Rotterdam 2001.

⁴ Przy podejmowaniu tego typu badań powstają jednak pewne problemy metodologiczne – brak jednoznacznych kryteriów oceny i jej mierników, czyli problem obiektywizacji ocen. Niektórzy autorzy twierdzą, że „jest tyle metod i stylów fenomenologii ilu fenomenologów”. Zob.: Seamon D., *Phenomenology, Place, Environment and Architecture*. Environmental & Architectural Phenomenology Newsletter 2000.

⁵ Antrop M., *From holistic landscape synthesis to transdisciplinary landscape management*, [w:] *From landscape research to landscape planning. Aspects of integration, education and application*, (red.) Tress B., Tress G., Fry G., Opdam P., Springer, Heidelberg 2006.

⁶ *Odnowa wsi. Między mitem a nadzieją*, (red.) Wieruszewska M., Polska Akademia Nauk, Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa, Warszawa 1992.

⁷ Powyższy ogólny układ, modyfikowany do potrzeb indywidualnych, opracowany został przez autorkę i zastosowany w kilku projektach badawczych, kilkunastu pracach dyplomowych, dziesiątkach prac semestralnych i badań terenowych. Autorski program identyfikacji i oceny zasobów architektury i krajobrazu kulturowego wsi jest realizowany w ramach seminariów „Architektura i krajobraz wsi” oraz w ramach studiów podyplomowych Architektury Krajobrazu w Akademii Rolniczej w Poznaniu. Por.: Raszeja E., *Identyfikacja oraz ocena zasobów i cech krajobrazu kulturowego w projektach odnowy wsi*, [w:] *Odnowa polskiej wsi*, Politechnika Białostocka, Białystok 2006.

⁸ Badania nad percepcją krajobrazu wprowadziły pojęcie „krajobrazu multisensorycznego”, czyli odbieranego nie tylko za pomocą wzroku, ale i innych zmysłów (postrzeganie poza-optyczne). Por.: Pietrzak M., *Syntezy krajobrazowe – założenia, problemy, zastosowania*, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań 1998.

⁹ Lewis P.K., *Axioms for Reading the Landscape*, [w:] *The Interpretation of Ordinary Landscapes. Geographical Essays*, (ed.) Meinig D.W., Oxford University Press, New York 1979.

¹⁰ Badania dotyczące trwałości historycznych struktur krajobrazowych prowadzone były przez autorkę w Wielkopolsce i na Pomorzu na obszarach istniejących i projektowanych parków krajobrazowych. Zob. m.in.: Raszeja E., *Rozwój osadnictwa wiejskiego na Ziemi Kościańskiej*, Zeszyty Naukowe Politechniki Poznańskiej Nr 33, Poznań 1990, Raszeja E., *Krajobraz kulturowy wsi Staniowice i Nosalin*, [w:] *Historia i kultura Ziemi Sławińskiej*, (red.) Rączkowski W., Sroka J., Fundacja „Dziedzictwo”, Sławno 2004, Raszeja E., *Tożsamość, trwałość, rozwój; Ochrona krajobrazu kulturowego w projektach odnowy wsi*, Architektura Krajobrazu Nr 1–2/2005, Wrocław 2005.

¹¹ Problematykę tę omawia m.in. Dąbrowska-Budzilo K. w pracy *Treść krajobrazu kulturowego w jego kształtowaniu i ochronie*, Zeszyty Naukowe Politechniki Krakowskiej, Seria Architektura nr 46, Kraków 2002.

Dr inż. arch. Krzysztof M. Rostański¹

EFEMERYCZNY PARK GÓRNOŚLĄSKI – NOWY WYMIAR NIEUŻYTKÓW MIEJSKICH

THE UPPER SILESIA EPHEMERAL PARK – A NEW DIMENSION OF URBAN WASTELAND

■ Konwencja o Różnorodności Biologicznej podkreśla wartość przyrody rodzimej, konieczność jej ochrony i zachowania na terenach prawnie chronionych i poza nimi. Elementem takiej przyrody są rośliny zbiorowisk naturalnych oraz roślinność synantropijna terenów przekształconych przez człowieka. Górny Śląsk jest miejscem, gdzie synantropizacja szaty roślinnej zachodzi w sposób szczególnie widoczny. Tereny poprzemysłowe, nieużytki miejskie, tereny zachowujące do dziś cechy naturalne podlegają tu silnej antropopresji. Procesy sukcesji roślin przebiegające bez ludzkiej ingerencji są zjawiskiem naturalnym i przeważnie korzystnym. Wiele ekspansywnych roślin, sprowa-

dzonych w przeszłości jako rośliny ozdobne, stanowi obecnie rzeczywiste zagrożenie dla roślinności rodzimej. Ze względu na krajobrazowe konieczne wydaje się podejmowanie prób racjonalnego zapanowania nad tymi procesami.

Zgodnie z Europejską Konwencją Krajobrazową, lokalne krajobrazy stanowią szczególną wartość, zwłaszcza naturalne. Na Górnym Śląsku nie jest możliwe przywrócenie pejzażu z okresu przedindustrialnego. Nie ma też takiej potrzeby. Pojawia się natomiast okazja do nadania tutejszym terenom walorów

¹ Wydział Architektury, Politechnika Śląska w Gliwicach.

wyróżniających. Jest to możliwe poprzez działania ograniczające inwazję ekspansywnych gatunków obcych; ochronę roślinności rodzimej lub stymulację jej sukcesji; nadawanie terenom zaniedbanym form wartościowych estetycznie z zachowaniem wartości lokalnych. O ile bytoby to konsekwentnie realizowane, Górny Śląsk mógłby zyskać swój oryginalny koloryt i uniknąć roli kopii innych ośrodków europejskich. Efekt ten wzmocniłoby eksponowanie lokalnej architektury. Nie konieczny jest powrót do wzorów dawnej architektury Śląska, ale o tworzenie architektury nowoczesnej w dialogu z przeszłością.

Idea łączenia zieleni aglomeracji katowickiej w park

Najważniejszymi ideami, które wpłynęły na zieleni aglomeracji są: Leśny Pas Ochrony i Ekologiczny System Obszarów Chronionych. LPO realizowany w latach 60., przyczynił się do powstania wielu obszarów leśnych, otaczających aglomerację. Miały one służyć poprawie warunków klimatycznych i czystości powietrza oraz rekreacji codziennej i świątecznej. Mimo pozytywnej roli, LPO przyczynił się także do powstania sztucznych lasów o dużym udziale gatunków obcych, np. kanadyjskich mieszkańców topoli, czeremchy amerykańskiej, dębu czerwonego i robinii. Idea ESOCH miała poprawić niedomogi LPO w sferze ekologicznej. Zwrócono szczególną uwagę na przewietrzanie centrum aglomeracji, racjonalizację lokalizacji terenów zieleni zgodnie z warunkami siedliskowymi i kształtowanie funkcjonalnej struktury przyrodniczej aglomeracji. Obecnie wykonywane studia uwarunkowań dla planów miejscowych opierają się na waloryzacjach przyrodniczych wykorzystujących założenia ESOCH. Istniejące w obydwu ideach, tendencje łączenia terenów zieleni w ciągły system, znalazły swe odbicie w pomysłach stworzenia rodzaju parku. Strabel i Włodarczyk² zaproponowali, by łączyć poszczególne elementy zieleni nie tylko więzami ekologicznymi, ale też funkcjonalnymi. Wskazali potrzebę strefowania intensywności zagospodarowania tak, by chronić naturalne procesy przyrodnicze. Idee biernej ochrony przyrody wydają się mieć ugruntowane miejsce w świadomości społecznej. Kwestia proekologicznego kształtowania terenów zieleni w skalach realizacyjnych nie jest szeroko rozpowszechniona, są jednak prace starające się ją promować.³

Znaczne obszary w aglomeracji obejmują tereny przemysłowe, nieużytki, tereny bez aktualnej funkcji, ale przewidziane do zagospodarowania. Mogą pełnić ważną rolę w systemie przyrodniczym mimo, że nie występują na nich elementy cenne. Można je kształtować poprzez wzbogacanie naturalnego potencjału oraz walorów estetycznych. Obecnie postrzegane są jako zaniedbane, brzydkie i niebezpieczne. Wykorzystując ograniczone fundusze można jednak znacząco podnieść ich walory, nie ograniczając możliwości dalszej adaptacji.

Land Art – forma na tle

Obiekty typu Land Art zyskują popularność jako przykłady plastycznych działań, które podnoszą estetykę terenów postrzeganych jako nieciekawe. „Sztuka ziemi” wykorzystuje formy budowane lub naturalnego materiału skalnego, adaptując aktualne pokrycie terenu jako tło dla instalacji plastycznych. Inspiracją dla kształtowania zdegradowanych terenów Górnego Śląska mogą być przede wszystkim obiekty, które zachowują wartości lokalne. Dotyczy to zastanej roślinności, ale też ciekawych efektów wizualnych, jakie dają powierzchnie terenu z różnego rodzaju materiału. Hałdy lub pozostałości po ich likwidacji mogą stanowić tło dla wzorów z kamieni, gruntu i roślin. Przykła-

dem mogą być prace R. Smithsona: *Spiral Jetty* (1970) – ziemia na spirala nad jeziorem Great Salt Lake w Utah; *Amarillo Ramp* (1973) – rampa z ziemi i żwiru krzemienno-proszkowego prowadzona łukiem na brzegu wyschniętego jeziora Tecovas Lake w Teksasie lub *Spiral Hill* (1971) – ziemno-piaskowy stożek ze ścieżką spiralnie wspinającą się na jego szczyt, wykonany na terenie nieczynnej kopalni piasku w Emmen w Holandii.⁴ Podobne formy zastosowali J. Bogdanowski i Z. Myczkowski w Bieruniu (1994) nadając zwałowisku skały płonnej wysokie walory estetyczne. Wzory z roślin na tle hałdy proponował A. Sonfist. Krąg na powierzchni hałdy nazwany *Pool of Virgin Earth* (1975, Artpark, Leviston, New York) wypełnił ziemią i zainicjował w tak poprawionych warunkach rozwój roślin ruderalnych.⁵ Podobne formy proponował autor artykułu dla parku Kudrowiec w Chelmie Śląskim (2000) i terenu przemysłowego w Zabrze-Zaborzu (2000). Teren nieużytku może zyskać formę ozdobną, poprzez wysiewanie roślin stworzono rodzaj łąki kwietnej. W podobny sposób zagospodarowywane są nieużytki w Newcastle (Anglia) oraz łąka przy zamku Chenonceau (Francja). Są tu wykorzystywane głównie rośliny ozdobne, lecz przy zastosowaniu odpowiednich nasion, można do tego celu użyć rodzimych roślin ruderalnych.⁶ Niezmieniony teren może być tłem dla instalacji, rzeźb i elementów małej architektury. Taką rolę pełnią kładki w leśnym ogrodzie zaprojektowanym przez S.F. Child na Grand Island w stanie Vermont.⁷

Aspekt zmienności w czasie

Podane przykłady cechuje ulotność, efemeryczność obiektów. Są nietrwale, zmienne i w tym jest ich wartość. Pozwalają na swobodny rozwój sukcesji roślin najlepiej przystosowanych do siedliska, bez konieczności dalszej, kosztownej pielęgnacji. Nie stając się trwałym elementem krajobrazu, pozwalają na cykliczną realizację różnych wizji, nie wywołują monotonii. Można je zmieniać, zapewniając wciąż nowe doznania estetyczne. Zapewniają możliwość zmiany zagospodarowania. Stosując zróżnicowaną roślinność ruderalną dopuszcza się do jej rozwoju i swobodnej sukcesji na tereny innych nieużytków. Powstaje źródło materiału genetycznego dla takiej sukcesji, wzbogacana jest w ten sposób lokalna bioróżnorodność.

Tereny aglomeracji katowickiej, które nie mają aktualnej funkcji użytkowej, mogą być zagospodarowywane w formie czasowych, nietrwałych obiektów, wspomagających lokalny system przyrodniczy. Obiekty takie przy ograniczonych nakładach na założenie i pielęgnację mogłyby uzyskać akceptowalną, a nawet ciekawą formę estetyczną. Różne sposoby kształtowania wspomnianych terenów wiążą się z obiektami typu Land Art, które stanowią wyraz ekspresji, przyczyniają się do podniesienia estetyki otoczenia. Mogą mieć formę wzorów wyrzeźbionych w gruncie, układów roślinnych i instalacji plastycznych. Podobny wyraz artystyczny mogą mieć tereny obsiane mieszkankami roślin.

Tereny zagospodarowywane z wykorzystaniem naturalnej sukcesji roślinnej mogą stanowić przestrzeń działań artystycznych, które poza stroną formalną, mogą wspomagać sukcesję roślinną i lokalną bioróżnorodność. Kwestią zasadniczą jest prawidłowa ocena możliwości przekształceń decyzją nt. formowania i trwałości obiektu.

Poza terenami obejmowanymi ochroną prawną, istnieje wiele obiektów czynnych przyrodniczo, które szpecą otoczenie. Czekają na przyszłe inwestycje o różnej funkcji, nie powinny więc podlegać trwałemu zagospodarowaniu. Przy sprzyjają-

Il. 1. Tereny nieużytków z zaawansowaną sukcesją roślin ruderalnych w dolinie Czarniawki w Zabrze (fot. aut.).

Fig. 1. Wasteland with the advanced succession of ruderal plants in the Czarniawka valley in Zabrze (photo by the auth.).

cych okolicznościach mogą jednak złożyć się na sieć elementów o ograniczonym czasie istnienia, uzupełniających system przyrodniczy aglomeracji i podnosić jej walory krajobrazowe.

Efemerycznym Parkiem Górnośląskim nazwano ideę sieci obiektów, bez aktualnej funkcji użytkowej, którym nadano by czasową i przemyślaną formę estetyczną, z preferencją zastosowania roślinności rodzimej.

Streszczenie: Duży obszar aglomeracji miejskiej Katowic można zagospodarować, wspomagając lokalny system przyrodniczy w formie tymczasowych obiektów. Można to uzyskać za pomocą form typu Land Art. Mogą mieć formę wzorów wyrzeźbionych w gruncie, układów roślinnych i instalacji plastycznych. Podobny wyraz artystyczny mogą mieć też tereny obsiane mieszkankami roślin. W artykule podkreślono istotną rolę rodzimej roślinności. Sieć tymczasowo zagospodarowanych obszarów, ukształtowanych estetycznie i wspomagających system przyrodniczy dzięki zastosowaniu roślin rodzimych, wzmagającemu ich naturalną sukcesję nazwano Górnośląskim Parkiem Efemerycznym.

Słowa kluczowe: nieużytki, naturalna sukcesja roślinna, systemy zieleni, „sztuka ziemi”.

Abstract: A large area of the Katowice agglomeration can be developed, supporting nature system in a way of temporary ob-

jects. This can be achieved by means of the Land Art forms. They could be patterns shaped on the ground, made with the use of plants and installations, at the untouched background of landscape. They could be implemented as meadows with mixed plants.

The important role of native plants is highly emphasized there. A complex of temporary, developed areas, aesthetically shaped and supporting the nature system due to the use of native plants, enhancing their natural succession was called the Upper Silesian Ephemeral Park.

Key words: wasteland, natural succession of plants, greenery systems, „Land Art”.

² Strabel W., Włodarczyk J., *Odnowa krajobrazu miejskiego w miastach Aglomeracji Górnośląskiej (na przykładzie dolin rzecznych)*, [w:] *Odnowa krajobrazu miejskiego. Pomysły, programy, projekty*, (red.) Juzwa N., Wydział Architektury Politechniki Śląskiej, Gliwice 2005, ss. 159–168.

³ Rostański K.M., *Próba przekształcania zieleni Katowic w kierunku intensyfikacji wymiany biologicznej z terenami przyległymi*, [w:] *Ekologiczny system miejskich terenów zieleni i krajobrazu*, Oficyna Wydawniczo-Reklamowa Sagalara, Łódź 1995, ss. 77–82; Wolski P., Piwowarski M., *Naturalizm funkcjonalny w sztuce kształtowania ogrodów i krajobrazu*, [w:] *Ochrona dziedzictwa przyrodniczo-kulturowego w Polsce*, SGGW, Warszawa 1998, ss. 37–46.

⁴ Kastner J., Wallis B., *Land and environmental art*, Phaidon, London 1998.

⁵ *Ibid.*

⁶ Kühn N., *Intentions for the unintentional. Spontaneous Vegetation as the Basis for Innovative Planting Design in Urban Areas*, [w:] *JoLA Journal of Landscape Architecture*, autumn 2006, ss. 46–53.

⁷ Cooper P., *Gardens without boundaries*, Mitchell Beazley, Londyn 2003, s. 105.